

'Psychiatrische patiënten hangen steeds aan de achterste mem'

'Psychiatrische patiënten hangen steeds aan de achterste mem' is een Brabants gezegde om het maatschappelijk aanzien van de psychiatrie te karakteriseren.

In 's-Hertogenbosch zitten we in de woonkamer van Goos Zwanikken (86) en zijn vrouw Joke Leenders. Veel bloemen sieren de ruimte en we zitten aan tafel voor het gesprek. Beiden hebben hun leven lang in de psychiatrie gewerkt. Joke komt er tegen het einde bij zitten. Zij heeft uitgesproken ideeën over psychiatrische zorg en is de motor achter de 'verwenzorg'. (Zie: www.verwenzorg.nl)

'Na mijn artsexamen half februari 1952 moest ik eerst mijn twee jaar militaire dienstplicht vol maken. Daarna volgde ik de opleiding tot zenuwarts, een specialisme dat niet meer bestaat, maar is gesplitst in psychiatrie en neurologie. Een stage psychiatrie van twee jaar doorliep ik bij de in die tijd bekende hoogleraar en psychiater H.L. Rümke in Utrecht. De therapeutische mogelijkheden waren in de vroege jaren vijftig nog erg beperkt. Rümke adviseerde je zo veel mogelijk met de patiënten te "praten". Dat werd "psychotherapie" genoemd. Tijdens je stage werd je begeleid door een coach met wie je de diagnose en het behandelplan doorsprak. Wat en hoe je praatte met een patiënt, kwam niet expliciet aan de orde. Dat voelde voor mij niet goed. Van een oudere assistent, Jan Groen, hoorde ik dat

hij een opleiding in psychoanalyse volgde, wat volgens hem het neusje van de zalm was in psychotherapie en destijds ook nog de enige goede mogelijkheid voor een opleiding. De beslissing in analyse te gaan was niet onbesproken. Van medeassistenten had ik gehoord dat je door een psychoanalyse van je geloof viel en dat je ging scheiden, in die dagen geweldige ingrepen. Dat was nogal wat in de jaren vijftig! Ik voelde me echter voldoende zeker om het ongewisse avontuur aan te durven: ik ging ook in analyse.

Rümke had geen bezwaar tegen mijn analyse. Ik koos voor Westerman Holstijn in Amsterdam als leeraanalyticus, niet alleen omdat Jan Groen en hoofdassistent Lex Poslavski bij hem in analyse waren geweest maar ook omdat ik Westerman nog uit mijn studententijd kende, toen hij na Kerstmis op woensdagavond in Paviljoen III van het Wilhelmina Gasthuis samen met Van der Hoop een reeks colleges gaf over het werk van Freud. Voor tien gulden kocht je een kaart die toegang tot die colleges gaf. Westerman controleerde zelf bij de ingang van de collegezaal of je in bezit van een kaart was.

Westerman Holstijn had helaas zijn tarief voor de analyse net verhoogd: tien gulden in plaats van zevenëneenhalf per keer. Gelukkig kon ik van mijn schoonvader wat centjes lenen. Mijn analyse heeft tweeënhalft jaar geduurd.

Van Utrecht uit reisde ik met het openbaar vervoer viermaal per week naar Amsterdam. De analyse was nog niet afgesloten na afloop van mijn stage psychiatrie bij Rümke. Voor de opleiding tot zenuwarts volgde een tweejarige stage neurologie. Niets was natuurlijk logischer dan die volgen bij de hooggeleerde neurologische buurman Sillevius Smit. Bij Sillevius was je pas een goede assistent als je man was, ongehuwd en met geld van jezelf zodat hij geen salaris hoefde te betalen. Ik gruwde eigenlijk van die man, maar heb toch bij Sillevius gesolliciteerd. Sillevius wilde me geen enkele garantie geven over mijn salaris terwijl ik getrouwd was met mijn tweede kind op komst. Dag Sillevius! Bij professor Prick in Nijmegen die ik kende van mijn co-assistentschappen neurologie en psychiatrie daar, kon ik direct terecht en kreeg ik mijn werk netjes betaald. Maar van Nijmegen uit werd viermaal per week met het openbaar vervoer naar Amsterdam reizen en full time werken lastiger.

Prick gaf me eerst als taak om in zijn laboratorium aan de Berg en Dalseweg de "wereldliteratuur" na te pluizen op gegevens over gezwollen van de middenhersenen. In die tijd had ik na mijn werk in Nijmegen een avondsessie bij Westerman, sliep thuis in Laren bij mijn moeder, had van daaruit een vroege ochtendsessie en reisde weer naar Nijmegen. En dat dus twee keer per week voor vier sessies.'

(...)

'Ik ben de helft van een tweeling, maar de dokter die bij de bevalling hielp, had niet gecontroleerd of er na mij nog een kind moest komen. Volgens mijn moeder rook de arts toen naar drank. Het andere kind stierf. Ik ben opgegroeid tussen vijf zussen, twee ouder en drie jonger dan ik. Omdat ik er op onderdelen wat anders uitzag, schold mijn oudere zus mij uit voor "staarter". Toen voor mij een heel kwetsende opmerking.

Ik was vaak zo ernstig ziek dat voor mijn leven werd gevreesd. Mijn diepgelovige moeder beloofde de goede God

dat zij mij voor het priesterschap bestemde als ik in leven zou mogen blijven. Ik kwam er door en ben tot een top-punt van braafheid opgevoed. Het lag dus in de lijn om na de lagere school naar het seminarie te gaan. Mijn vader had als jongen dezelfde aspiraties gehad die weg waren gesmolten in zijn puberteit. Hij adviseerde mij daarom naar een gewoon, maar natuurlijk wel goed katholiek, gymnasium te gaan om daarna in alle vrijheid te kunnen beslissen.

Het gymnasium werd het Sint Ignatius college in Amsterdam. Ik reisde van Laren uit naar school heen en weer en was vaak en lang erg ziek door bronchopneumonieën. In de leerstof raakte ik al gauw hopeloos achterop. Daarom werd ik intern ondergebracht in het Sint Canisius College in Nijmegen, ook van de jezuiteten. Daar haalde ik mijn leerachterstand razend snel in en was ik niet één dag ziek. Mijn ziekte had dus te maken gehad met spanningen thuis.

Toen de Duitsers in het voorjaar van 1942 het Canisius College vorderden en de leerlingen bij particulieren werden ondergebracht, betekende dat een *blessing in disguise*. Ik kwam in een gezin van een leraar terecht met vijf jongens. Die hebben mij vertrouwd gemaakt met de schitterende omgeving van Nijmegen: de Waal, de Ooijpolder, de Stuwwal, de Hatertse vennen en de Groesbeekse bossen. Ik ben als kind bijna aan de rand van natte hei en bos opgegroeid en was gek op planten en dieren. Ik genoot volop. Ik zwierf heel veel in de omgeving van Laren: vooral over de toen nog vochtige heidevelden daar. Ik zocht hagedissen, snuitkevers, soorten mieren, zwerfstenen en fossielen.

Dat alles is ter sprake gekomen in de analyse. En natuurlijk het zesde en negende gebod, de seksualiteit. Het katholieke geloof op zichzelf was niet zo conflictueus: het is langzaam van mij afgegleden.

Wat heeft de analyse voor mij betekend? De ervaring je vrijelijk te kunnen uiten, was voor mij waardevol, een blikverruiming. Ik werd mij bewust van irrationele rem-

mingen. Voor het verdere verloop van mijn leven heeft de analyse geen wezenlijk verschil gemaakt. Ik heb nooit behoefte gevoeld aan een vervolganalyse.

Na mijn opleiding tot zenuwarts heb ik enkele jaren als hoofdassistent bij professor Rümke gewerkt en daarna ben ik chef-de-clinique geworden van 'de vrouwenkant', een complex met ongeveer negenhonderd patiënten, in het Psychiatrisch Ziekenhuis Voorburg in Vught. Daarnaast werkte ik thuis in een psychotherapeutische praktijk. Ik was geruime tijd de enige analyticus en psychotherapeut beneden de rivieren. Een toevluchtsoord voor religieuzen met autoriteits- of seksuele problemen.

Aan mijn psychoanalytische gereedschap als therapeutische mogelijkheid heb ik in de inrichting weinig tot niets gehad. Wat wil je? Freud werkte met rijke, intelligente en liefst jonge mensen in een grote stad, het tegendeel van de populatie in een krankzinnigengesticht als Voorburg. Wat wist Freud van de echte psychiatrie? En wat zou hij ermee hebben gekund?

Aan psychoanalyse heb ik veel te danken voor het begrijpen van mensen en voor het begrijpen van mijzelf in het contact met mensen, patiënten, collega's en bestuurders. Heel belangrijk was psychoanalyse voor het opleiden van artsen tot psychiater, eerst in Voorburg, later als hoogleraar psychiatrie in Nijmegen. Natuurlijk was zij van centraal belang in mijn privépraktijk in de late namiddag en avond. Maar dat betrof een totaal andere doelgroep, meer gelijkend op de clientèle van Freud. Daarnaast heb ik veel voor het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap (NPG)* gewerkt: leeranalyses, controleanalyses en andere supervisies. Ik heb ook jarenlang cursus gegeven in de opleiding van het Genootschap, waar ik ook bestuursfuncties heb vervuld.

Later raakte ik overtuigd van de superioriteit van systeemdenken. Kort samengevat: 'Als iemand problemen heeft met zijn ouders, ga dan niet het individu behandelen,

maar nodig hen allen uit om het probleem te bewerken.' Het individueel gerichte werk van de psychoanalyse vind ik te beperkt tenzij het niet anders kan.

Midden jaren tachtig kreeg ik veel tegenstand toen ik voorstelde elektroshockbehandeling opnieuw toe te passen. Er werd zelfs gereageerd met een fictief overlijdensbericht over Zwanikken in de krant: Goos Zwanikken is door een schokkend ongeval overleden, ondertekend: 'zijn vrienden van het COC!' Dertig jaar later is het vrijwel overal een geaccepteerde vorm van behandeling.

Naar mijn mening vermijden veel psychiaters de grote psychiatrische problematiek, à fortiori geldt dat voor analytici. Neem het ze eens kwalijk. Net als meikevers en aasvliegen. Als alle andere levende wezens, zoeken zij lust en proberen onlust te vermijden. En bij "echte problematiek" moeten we in de eerste plaats denken aan de chronische psychiatrische patiënten: zij hangen steeds aan de achterste mem.

Besturen is een vak op zich. De beste timmerman is niet altijd geschikt als baas van de timmerwinkel. Als geneesheer-directeur van de Psychiatrische Instituten van de Godshuizen sinds 1 november 1974, met ongeveer tweeduizend patiënten en evenveel medewerkers, had ik *management skills* hard nodig. Later ook om de afdeling voor psychiatrie van de KU in Nijmegen uit het slop te halen.

(...)

Mijn moeder was verloskundige en mijn vader gemeenteambtenaar in Laren. Hij was daar ten slotte directeur sociale zaken. Op mijn oudere dag is mij duidelijk geworden dat ik mij voor een deel met mijn moeder en voor een deel

* Een van de drie verenigingen van/voor psychoanalytici, opgericht in 1947, en gevestigd in Utrecht. Medio 2016 is dit NPG, met de andere twee 'bankverenigingen' – Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse (NvPA) en de Nederlands Psychoanalytische Groep (NpAG) gefuseerd tot de Nederlandse Psychoanalytische Vereniging (NpAV).

met mijn vader heb geïdentificeerd: er zijn voor de mensen die dat het hardste nodig hebben. Als een conflict daarvoor onvermijdelijk is, dan moet dat ook maar. Mijn belangrijkste doelgroep zijn de armsten geworden, de minst bedeeden, ook van geest. Dat is ook de doelgroep van mijn echtgenote Joke geworden.

Mijn bijdrage is nu nog om met mijn vriend en oud-collega economisch directeur Jan Godschalkx tijdens verzorg-activiteiten, zoals een *high tea*, op gitaar en dwarsfluit muziek te spelen voor deze slecht bedeeden. Op de achtergrond van de psychiatrie laat ik mij zo nog horen. Non-verbaal.

Na bijna veertig jaar in de psychiatrie te hebben gewerkt, nam ik radicaal afscheid van dat werkveld. Ik zie er niets in dat mensen in het vak doorgaan tot op hoge leeftijd. Wel was ik tot mijn zeventigste jaar nog lid van de Raad van Toezicht van het Academisch Ziekenhuis Nijmegen, voorzitter van het Bestuur van het Psychiatrisch Ziekenhuis Sint Franciscushof in Raalte en plaatsvervangend Raad in de Bijzondere Strafkamer van het Gerechtshof Arnhem.

Ik heb mijn eerste vrouw, die ziek en in tien jaar toenevend invalide werd, tot het einde verzorgd. Na haar dood trouwde ik in 2002 voor de tweede keer.

Ik ga nog heel graag met vrienden het veld in om soorten mos te zoeken en te determineren. Andere hobby's zijn muziek: gitaar en dwarsfluit. Ik besteed veel tijd aan muziek, neem ook nog les, en ik kook. Sinds kort werk ik aan mijn memoires, mijn gang door de psychiatrie, een lange weg.'

Sara De Vos en Harry Stroeken hebben te zijnen huize een gesprek gevoerd met Goos Zwanikken. Daarna hebben zij een ontwerp tekst van dat interview geschreven, maar Zwanikken wilde liever zelf de tekst van zijn *Terugblik op mijn analyse* redigeren. Goos Zwanikken is in juni 2017 overleden.

RENATE RUYSZ

'Evaluatie na lange tijd'

Van alle in *Na de psychoanalyse* geportretteerden is Renate de enige die bij mij, Harry Stroeken, in analyse geweest. Over die analyse heb ik in 1990 bij uitgeverij Boom in Amsterdam een boek gepubliceerd (*Van dochter tot vrouw*), dat al lang is uitverkocht, maar dat later ook als Rainbowpocket is uitgegeven. Renate heeft zich ontwikkeld tot beeldend

